

УДК 343.224.1

Олександр Нелін,

доктор юридичних наук,

доцент Київського університету туризму, економіки і права

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ*

Розглянуто основні наукові підходи до становлення та розвитку ювенальної юстиції в Україні, яка має бути своєрідним полем співпраці держави й інститутів громадського суспільства з метою забезпечення кращого та безпечного майбутнього українських дітей.
Ключові слова: ювенальна юстиція, ювенальні суди, захист прав неповнолітніх, спеціалізація суддів у справах неповнолітніх.

Високий рівень злочинності серед неповнолітніх, кризові явища у соціальній та економічній сферах в Україні викликають необхідність посилити соціальний захист дітей, визначити пріоритетні напрями у цій важливій роботі, одним із яких є увага до дітей при виникненні у них конфлікту із законом.

Зважаючи на складність демографічної ситуації в Україні, тенденцію до зростання рівня дитячої злочинності та необхідність покращення стану справ у цій сфері соціальна реабілітація дітей зазначеної категорії сприятиме відновленню їхнього повноцінного соціального статусу, що, зрештою, дасть змогу зменшити соціальну напруженість у суспільстві та поліпшити здоров'я нації.

Належний захист основних прав неповнолітніх може забезпечити лише ефективна система ювенальної юстиції в Україні. У нових умовах держава має запровадити більш прогресивну систему соціальної реабілітації дітей, які вступили в конфлікт із законом, яка б відповідала сучасним вимогам.

Узагальнення досвіду ювенального правосуддя в країнах Західної Європи, ювенальних судів Російської імперії на початку ХХ ст. свідчить, що соціальна реабілітація дітей, які вступили в конфлікт із законом, є ефективним соціальним механізмом, який дає змогу відновити фізичний, психологічний і соціальний статус дитини при значній економії коштів на це.

Тема цього дослідження актуалізується і тим, що в українській науковій юри-

дичній літературі проблеми ювенальної юстиції не стали поки що предметом самостійного, комплексного науково-теоретичного дослідження.

Грунтовні дослідження судів у справах неповнолітніх здійснили дореволюційні вчені В. Левітський, Н. Окунев. Підґрунтям для розробки теми дослідження стали також напрацювання вітчизняних учених Н. Крестовської, В. Романюка; російських дослідників В. Абрамова, О. Зубаревої, Е. Єгорова, П. Люблинського, В. Максимова, Є. Мельникової, Є. Тарасової, М. Хромова, С. Черчаги. Однак залишаються певні прогалини у дослідженні запровадження ювенальної юстиції в Україні, що доводить її актуальність і значимість для сучасної держави.

Метою цієї статті є дослідження основних наукових підходів щодо підвищення рівня правового захисту неповнолітніх, зменшення рівня дитячої злочинності, підвищення відповідальності держави і суспільства за умови зростання та розвитку дітей.

Міжнародна та вітчизняна практика свідчать, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство та сприяє зміцненню позицій місцевих громад. Ефективною складовою ювенальної юстиції є програми відновного правосуддя: це й виховний вплив на правопорушника, і профілактика вчинення повторних правопорушень, і сприяння соціальній адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство.

Ювенальна юстиція існує вже понад

* Рекомендовано до друку кафедрою загальноюридичних та кримінально-правових дисциплін Київського університету туризму, економіки і права.

100 років. Перший у світі ювенальний суд був утворений у 1899 р. у США (м. Чикаго). Нині є декілька ефективних моделей ювенальної юстиції — англо-американська, континентальна, скандинавська. За загальним правилом, вони діють на підставі окремих законодавчих актів про судустрій і процедуру в органах ювенальної юстиції та запобігання правопорушенням неповнолітніх (1974), у Великій Британії — ряд законів про дітей і молодь, у Польщі — Закон про процедуру розгляду справ неповнолітніх (1982), у Канаді — Закон про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх (2003) [1].

Доволі прозора та вмотивована нідерландська система ювенальної юстиції, хоча в ній немає відповідних законодавчих актів. Ключовими елементами цієї системи є: ювенальний суддя, ювенальний прокурор, ювенальний адвокат, Рада із захисту дітей при Міністерстві юстиції Нідерландів, центри пробації (переважно громадські організації). Функції відновного правосуддя покладені на спеціально підготовлених офіцерів поліції у справах неповнолітніх і громадські організації [2].

Вивчення європейського досвіду організації ювенальної юстиції дає підстави виокремити такі ознаки:

- ювенальна юстиція організаційно оформлена у вигляді автономної гілки судової системи, або самостійного (спеціалізованого) підрозділу загального суду;

- ювенальна юстиція спрямована на забезпечення, охорону й захист прав, свобод і законних інтересів дитини, відновлення її статусу;

- діяльність у цій галузі заснована на міжнародних стандартах захисту прав дитини, що знаходить свій прояв у нормативному, організаційному, кадровому та методологічному забезпеченні судочинства щодо дітей.

Зазначимо, що у країнах Західної Європи при створенні ювенальної юстиції досить чітко окреслились два варіанти:

- автономний суд для неповнолітніх, що не пов'язаний із загальним судом (Бельгія, Франція, Нідерланди, Польща);

- загальний суд, який наділений правом розглядати справи щодо неповнолітніх (Німеччина, Швейцарія).

Нині в Україні напрацьований проект Концепції становлення та розвитку системи ювенальної юстиції, активно лунають заклики щодо впровадження до судової системи окремих судів у справах неповнолітніх (ювенальних судів), проте до за-

снування таких судів, а тим більше до повноцінного функціонування ще досить далеко.

Автор поділяє думку Генерального прокурора України В. П. Пшонки, що існуюча в Україні системна роз'єднаність діючих державних інститутів, що займаються проблемами неповнолітніх, не дозволяє досягти позитивних результатів у зниженні рівня злочинності серед неповнолітніх. Подолання цієї проблеми нами вбачається у створенні системи ювенальної юстиції в Україні.

Зазначимо, що відсутність належної уваги з боку держави до проблем дітей можна кваліфікувати як невиконання Україною окремих положень Загальної декларації прав людини і Конвенції ООН про права дитини, яка набула чинності в Україні 27.09.1991 р.

Зараз в Україні триває процес адаптації елементів національного права до європейського та міжнародного права; намітилася повільна, але доволі стійка трансформація системи правосуддя від переважання каральної моделі правосуддя до реституційної й реінтеграційної її моделей; започаткована спеціалізація суддів у справах неповнолітніх. Це дуже позитивне явище, яке становить підґрунтя для запровадження ювенальної юстиції в Україні. На забезпечення основних прав неповнолітніх спрямована й Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні [3].

Однак існує ще ряд проблем, які законодавець має вирішити, щоб українська правова система повністю відповідала світовим стандартам. Саме тому звернемося до концепції російської вченої Е. Б. Мельникової, яка ретельно дослідила особливості та проблеми ювенальної юстиції, виокремила специфічні ознаки ювенального суду. Наведемо основні із них:

- у всіх країнах, де існує ювенальний суд, на початковій стадії розгляду справи суддя діє одноосібно (ця ознака підкреслює важливість його різнобічної підготовки, розуміння особливостей питань, що стосуються неповнолітніх);

- до освіти, професії та життєвого досвіду судді висуваються особливі вимоги: він не обов'язково повинен бути юристом, це також може бути психолог, педагог, лікар (цим саме зауважуються особисті якості суддів у ювенальних судах. Тому, доки відповідних професійних суддів в Україні не існує, треба ретельно підбирати

суддів для здійснення правосуддя у справах неповнолітніх);

— правосуддя в ювенальних судах реалізується за специфічною судовою процедурою, у центрі якої перебуває неповнолітній і суддя [4].

Таким чином, вагомим кроком до запровадження ювенальної юстиції в Україні є запровадження такого елемента ювенальної юстиції, як спеціалізація суддів, які розглядають справи про злочини неповнолітніх.

Проте треба зауважити, що на сьогодні така спеціалізація має, як правило, формальний характер. У пункті 22.2 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінських правил») зазначається, що «для забезпечення та підтримки необхідної професійної компетентності всього персоналу, що займається справами неповнолітніх, необхідно використовувати професійну підготовку, навчання в процесі роботи, курси перепідготовки та інші відповідні види навчання» [5].

На думку К. С. Міловидова, у різних країнах особливе правосуддя у справах неповнолітніх працює по-різному: результат роботи суду залежить від конкретних законів [6].

У цьому плані можна погодитися з висновками С. В. Черчаги, що для подальшого розвитку, реорганізації й удосконалення ювенальної юстиції необхідно мати систему ювенальної юстиції — тобто сукупність державних органів, органів місцевого самоврядування, державних і муніципальних установ, посадових осіб, неурядових некомерційних організацій, які здійснюють на основі встановлених законом норм дії, спрямовані на реалізацію і забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітнього [7].

Автор поділяє висновки дослідників (В. В. Максимов), які вважають, що становлення ювенальної юстиції не може зводитися лише до поняття «ювенальні суди», оскільки система ювенальної юстиції значно ширша і включає в себе сукупність органів, які опікуються проблемами неповнолітніх [8].

Вивчаючи історію розвитку ювенальної юстиції та принципу правового захисту неповнолітніх, Концепцію створення й розвитку системи ювенальної юстиції в Україні, автор звернув увагу, що в жодній із систем ювенальної юстиції нотаріус не задіяний як один із елементів юве-

нальної юстиції, незважаючи на те, що при вчиненні нотаріальних дій він наділений значними повноваженнями для захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів нотаріальних правовідносин, у тому числі неповнолітніх. Оскільки нотаріус, захищаючи права неповнолітніх при вчиненні нотаріальних дій, виступає від імені держави, так само, як і суд, його доцільно включити в систему органів і установ ювенальної юстиції і законодавчо закріпити в Законі України «Про ювенальну юстицію» [9].

Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні для впровадження системи ювенальної юстиції в Україні пропонує:

— створити Національну державну програму, у якій мають бути враховані основні компоненти ювенальної юстиції з метою зміни пріоритетів у правосудді для неповнолітніх;

— забезпечити організаційну, фінансову й матеріальну підтримку для впровадження та функціонування системи ювенальної юстиції;

— створити міжвідомчу Координаційну раду з питань функціонування системи ювенальної юстиції для сприяння в реалізації державної політики та координації дій у вирішенні питань, пов'язаних із профілактикою вчинення дітьми та підлітками правопорушень, створенням системи підтримки дітей і підлітків у межах системи ювенальної юстиції, соціалізацією і реінтеграцією неповнолітніх правопорушників [10].

Вважаємо, що ця Концепція затеоретизована, тому потрібно в законодавчому порядку визначити підсудність справ, які підлягають юрисдикції ювенальних судів. Характер справ, що будуть розглядатися ювенальними судами, можна визначити таким чином:

— справи, у яких неповнолітні звинувачуються у вчиненні злочинів, що підсудні місцевим судам загальної юрисдикції;

— справи, у яких неповнолітніх визнано потерпілими;

— справи про дітей, які були покинуті батьками напризволяще або підкинута іншим особам.

До окремої категорії слід виділити справи, що виникають із цивільних позовів до неповнолітніх або їхніх батьків, унаслідок завдання дитиною шкоди майну потерпілого та справи, що стосуються неналежного виконання батьками й діть-

ми своїх обов'язків один щодо одного, справи, які виникають із відносин опікунства, тощо.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати такі висновки.

По-перше, аналіз стану злочинності неповнолітніх в Україні, а також законодавства, яке визначає правовий статус ювенальних судів, правоохоронних органів і пенітенціарної системи, дає підстави для однозначного висновку про необхідність створення в Україні системи ювенальної юстиції шляхом реформування наявних і запровадження нових інституцій, залучення недержавних організацій.

По-друге, наявна нині в Україні спеціалізація суддів у справах неповнолітніх —

це дуже позитивне явище, яке є підґрунтям для подальшого розвитку, реорганізації й удосконалення цього інституту та для розбудови системи ювенального правосуддя.

По-третє, вимоги до кандидатів на посаду судді суду загальної юрисдикції (ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р.) як на теперішньому етапі, так і в потенційних ювенальних судах необхідно доопрацювати. Методи діяльності суддів ювенальних судів повинні базуватися на засадах психології та педагогіки, щоб, з одного боку, ретельно вивчити причини протиправної поведінки, а з іншого — ефективно вплинути на особу неповнолітнього правопорушника.

ПРИМІТКИ

1. Прилуцький С. В. Ювенальна юстиція / С. В. Прилуцький // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]. — К. : Укр. енциклопедія, 1998. — 2004. — Т. 6. : Т—Я. — С. 463.

2. Там само.

3. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nst/>.

4. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция : проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учеб. пособ. / Э. Б. Мельникова. — М. : Дело, 2001. — 272 с.

5. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») 1985 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon.nau.ua/doc/>.

6. Миловидов К. С. Вор должен сидеть... в семье / К. С. Миловидов // Вопросы ювенальной юстиции. — 2010. — № 1. — С. 17—20.

7. Черчага С. В. Становление ювенальной юстиции : вопросы гражданско-процессуального законодательства Российской Федерации (опыт Ростовской области) / С. В. Черчага // Вопросы ювенальной юстиции. — 2008. — № 2. — С. 10—11.

8. Максимов В. В. Место и роль специализированных судов в судебной системе / В. В. Максимов // Администратор суда. — 2010. — № 2. — С. 11—15.

9. Нелін О. І. Роль інституту нотаріату в становленні ювенальної юстиції в Україні / О. І. Нелін // Юридична Україна. — 2013. — № 7 (127). — С. 4—7.

10. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nst/>.

Нелін Александр. Проблема становлення и розвитку ювенальної юстиції в Україні. *Исследованы основные научные подходы к становлению и развитию ювенальной юстиции в Украине, которая должна стать своеобразным полем сотрудничества государства и институтов гражданского общества с целью обеспечения лучшего и безопасного будущего украинских детей.*

Ключевые слова: ювенальная юстиция, ювенальные суды, защита прав несовершеннолетних, специализация судей по делам несовершеннолетних.

Nelin Alexander. The problem of the formation and development of the juvenile justice system in Ukraine.

In the article the author analyzes some scientific approaches to formation and development of juvenile justice in Ukraine that must become a unique field of cooperation between government and civil institutions of the society to provide better and safer future for Ukrainian children.

Key words: juvenile justice, juvenile courts, protection of minors' rights, specialization of judges in the affairs of minors.